

Εξορίζοντας τους πρώτους χριστιανούς

Δημήτρης Ι. Κυρτάτας
Καθηγητής της Ύστερης Αρχαιότητας
στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη: Το άρθρο αυτό ασχολείται με τα αιτήματα που υπέβαλλαν το 311 οι κάτοικοι ορισμένων πόλεων στο ασιατικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας προς τον Μαξιμίνο για εξορία των χριστιανών. Τα αιτήματα αυτά εντάσσονται στον γενικότερο διωγμό που ασκήθηκε τον πρώιμο τέταρτο αιώνα. Διαφέρουν ωστόσο από άλλα μέτρα διότι εμφανίζονται ως επιθυμία των παγανιστικών μαζών, όχι της αυτοκρατορικής διοίκησης. Απαιτούν έτσι ιδιαίτερη πραγμάτευση που λαμβάνει υπόψη τις αντιχριστιανικές θρησκευτικές εκδηλώσεις προγενέστερων εποχών.

Summary: This paper deals with petitions presented to Maximinus in 311 by the inhabitants of various cities living in the Asiatic section of the Roman Empire, requesting the banishment of Christians. These petitions were part of the more general persecution of the early fourth century. They differ, however, from other measures because they appear as requests of the pagan masses, not the imperial administration. It is, therefore, necessary to treat them separately in relation to other antichristian demonstration of earlier periods.

Λέξεις κλειδιά: Θρησκευτικός διωγμός, εξορία, πρώιμος χριστιανισμός, τετραρχία

Key words: Religious persecution, exile, early Christianity, tetrarchy

Το 311, σύμφωνα με τον ιστορικό της εκκλησίας Ευσέβιο, ο αυτοκράτορας Μαξιμίνος άρχισε να δέχεται διάφορα πανομοιότυπα αιτήματα από αρκετές πόλεις που βρίσκονταν στην επικράτειά του. Άλλοτε με γραπτές αναφορές και άλλοτε με αντιπροσωπίες, διάφοροι πολίτες του ζητούσαν να εξορίσει τους χριστιανούς από την πόλη τους. Στη Νικομήδεια μάλιστα, την οποία ήδη ο Διοκλητιανός είχε καθιερώσει ως αυτοκρατορική του έδρα, αυτοί που τον επισκέφθηκαν κρατούσαν στα χέρια τους εικόνες των θεών. Στο ίδιο ζήτημα αναφέρεται και ο Λακτάντιος, ο οποίος ισχυρίζεται ωστόσο ότι οι πολίτες ζητούσαν να απαγορευτεί στους

χριστιανούς η οικοδόμηση εκκλησιών εντός των τειχών.¹

Οι δύο εκκλησιαστικοί άνδρες ήταν, γενικώς, καλά ενημερωμένοι, κατοικώντας εκείνη την εποχή στην επικράτεια του Μαξιμίνου: ο Ευσέβιος στην Παλαιστίνη και ο Λακτάντιος στην ίδια τη Νικομήδεια. Θα πρέπει

¹ Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στις 2 Μαΐου 2017 στον κύκλο ομιλιών «Η εξορία στον βυζαντινό κόσμο ως τόπος και ως έννοια», που πραγματοποιήθηκε στις Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Ο υπομνηματισμός περιλαμβάνει μόνο τις ενδείξεις των βασικών πηγών. Αναλυτικότερες παραπομπές υπάρχουν στην μελέτη μου με τίτλο «Religious conflict in Roman Nicomedia» που βρίσκεται υπό δημοσίευση.

να υποθέσουμε έτσι ότι ο αυτοκράτορας έγινε αποδέκτης και των δύο αιτημάτων. Άλλοι πολίτες ζητούσαν την απαγόρευση οικοδόμησης νέων εκκλησιών και άλλοι την απομάκρυνση των χριστιανών. Άλλωστε, ενώ ο Ευσέβιος αναφέρεται ονομαστικά σε συγκεκριμένες πόλεις (την Αντιόχεια, την Τύρο και τη Νικομήδεια), ο Λακτάντιος δεν προσδιορίζει ποιες συγκεκριμένες πόλεις είχε υπόψη του. Οι διαθέσιμες επιγραφικές μαρτυρίες υποδεικνύουν άλλωστε ότι τα αιτήματα υποβάλλονταν με διάφορες παραλλαγές.²

Από το 303, η τετραρχία, με επικεφαλής τον Διοκλητιανό και κύριο υποκινητή τον Γαλέριο, είχε ασκήσει σκληρό διωγμό εναντίον των χριστιανών σε όλη την αυτοκρατορία και μάλιστα το ανατολικό της τμήμα. Στα ποικίλα μέτρα που εφαρμόστηκαν περιλαμβανόταν η κατεδάφιση πολλών χριστιανικών ναών. Πρώτη και καλύτερη είχε καταστραφεί η μεγάλη εκκλησία της Νικομήδειας που στεκόταν έως τότε προκλητική σε ύψωμα και ήταν ορατή από το παλάτι.³ Οκτώ χρόνια αργότερα, το 311, η τετραρχία, με επικεφαλής πλέον τον Γαλέριο, παραδέχτηκε την αποτυχία της θρησκευτικής της πολιτικής και διέταξε τον τερματισμό του διωγμού. Οι χριστιανοί ήταν πλέον ελεύθεροι να ασκούν το είδος της λατρείας που επιθυμούσαν και να οικοδομούν ξανά εκκλησίες.⁴

Σύμφωνα με τον Ευσέβιο και τον Λακτάντιο ωστόσο, ο Μαξιμίνος, μολονότι ως μέλος της συγκεκριμένης τετραρχίας ήταν υποχρεωμένος να συμμορφωθεί, παρέμενε δεισιδαίμων. Υποκίνησε έτσι ο ίδιος διάφορους πολίτες να υποβάλουν αιτήματα κατά των χριστιανών με κοινή επιδίωξη την παρεμπόδιση της χριστιανικής λατρείας, τόσο σε

συγκεκριμένες πόλεις όσο και στα περίχωρά τους.

Δύο χρόνια αργότερα, το 313, ο Μαξιμίνος ηττήθηκε από τον Λικίνιο και μαζί του ηττήθηκε οριστικώς η πολιτική των χριστιανικών διωγμών. Λίγο πριν πεθάνει εξέδωσε διάταγμα αποκατάστασης των χριστιανών, ενώ ο θριαμβευτής Λικίνιος, εισερχόμενος στη Νικομήδεια, δημοσιοποίησε με επιστολή του την πολιτική γενικής ανεξιθρησκείας που έμεινε γνωστή στην ιστορία ως διάταγμα των Μεδιολάνων. Στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας κυριαρχούσε άλλωστε ο Κωνσταντίνος, ενισχύοντας ήδη με κάθε τρόπο τη χριστιανική λατρεία και την αποκατάσταση των ναών.⁵

* * *

Τα αιτήματα πολλών πολιτών προς τον Μαξιμίνιο για απομάκρυνση των χριστιανών από τις πόλεις τους δεν έχουν γίνει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης. Εφόσον ο ισχυρισμός του Ευσέβιου και του Λακτάντιου ότι υποκινούνταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα γίνεται γενικώς αποδεκτός, εξετάζονται στο ευρύτερο πλαίσιο του τελευταίου διωγμού, του αποκαλούμενου μεγάλου, που εξαπολύθηκε την εποχή της τετραρχίας. Παρουσιάζουν ωστόσο ιδιαιτερότητες που αξίζει να διερευνηθούν σχολαστικότερα. Μεταξύ άλλων, φωτίζουν, σε κάποιο βαθμό, το ίδιο το νόημα της εξορίας στην ύστερη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και το πρώιμο Βυζάντιο. Ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά.

Ο Ευσέβιος, ο Λακτάντιος και οι άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς τείνουν να αποδίδουν τους διωγμούς των χριστιανών σχεδόν αποκλειστικώς στη μοχθηρία και τη δεισιδαιμονία αυτοκρατόρων και άλλων υψηλά ιστάμενων αξιωματούχων. Ακόμα και όταν

² Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.2-7· 9.9a.

Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 36.

³ Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 12. Πβ.

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 8.2.

⁴ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 8.17· 9.9a. Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 34.

⁵ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.9.12· 10.5. Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 45-48.

προκύπτει καθαρά από τα συμφραζόμενα ή τα τεκμήρια που παραθέτουν ότι προκαλούνταν από την επιθυμία των μαζών, είτε αφήνουν το ζήτημα ασχολίαστο, είτε ισχυρίζονται ότι τα πλήθη παρασύρονταν από κακόβουλες εξουσίες.⁶ Στη συγκεκριμένη περίπτωση θεωρούν δεδομένο ότι τα αιτήματα των πολιτών ανταποκρίνονταν στις διαθέσεις του ίδιου του Μαξιμίνου.

Πράγματι, ο αυτοκράτορας δεν έκρυβε τα αντιχριστιανικά του αισθήματα. Ακόμα και όταν ανακαλούσε προσωρινά τον διωγμό φρόντιζε να τα υπενθυμίζει. Η έντονη θρησκευτικότητα του, η δεισιδαιμονία του, σύμφωνα με τις χριστιανικές πηγές, προκύπτει άλλωστε καθαρά από την εντυπωσιακή του στροφή στο τέλος της σταδιοδρομίας του. Έχοντας ηττηθεί από τον φιλοχριστιανό αυτοκράτορα Λικίνιο, ανακάλεσε λίγο πριν αυτοκτονήσει όλα τα αντιχριστιανικά του διατάγματα, χωρίς να προσδοκά πια κανένα πρακτικό όφελος.⁷ Αναγνώριζε απλώς ότι οι θεοί τους οποίους είχε υπηρετήσει πιστά όλη του τη ζωή δεν τον ευνόησαν. Η γενική πολιτεία του επιβεβαιώνει επίσης ότι δεν χρειαζόταν προφάσεις για να εφαρμόσει τη θρησκευτική του πολιτική.

Η απόδοση των αντιχριστιανικών αιτημάτων στον Μαξιμίνου είναι ολοφάνερα παραπλανητική για διάφορους άλλους λόγους. Αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι η παράκληση των πολιτών της Νικομήδειας για εξορία των χριστιανών από την πόλη τους δεν έγινε αποδεκτή. Θα ήταν έτσι εντελώς παράλογο να δεχτούμε ότι ο Μαξιμίνος την είχε προκαλέσει μόνο και μόνο για να την απορρίψει. Απεναντίας, απήντησε στους Νικομηδεείς, χωρίς περιστροφές, ότι το αίτημά τους τον ευχαριστούσε, αλλά δεν μπορούσε να το αποδεχθεί διότι δεν είχε υποβληθεί ομοφώνως από την τοπική Βουλή και διότι οι χριστιανοί

στην περιοχή τους ήταν πολυάριθμοι. Για το κοινό καλό δεν επιθυμούσε να στερηθεί η κοινότητα τις υπηρεσίες τους. Θα πρέπει έτσι να εξετάσουμε σοβαρότερα το ενδεχόμενο ειλικρινούς επιθυμίας πολλών εθνικών να διαχωριστούν από τους χριστιανούς.

Η απροθυμία πολλών κατοίκων της αυτοκρατορίας που ήταν προσηλωμένοι στις παραδοσιακές λατρείες να συμβιώνουν ειρηνικά με τους χριστιανούς βεβαιώνεται από διάφορες πηγές. Ο πυρήνας του προβλήματος ήταν καθαρά θρησκευτικός και σχετιζόταν με την τέλεση παραδοσιακών εορτασμών. Αν κάποιοι υποδαύλιζαν το θρησκευτικό πάθος των μαζών αυτοί δεν ήταν οι άρχοντες αλλά τα ιερά κέντρα και μάλιστα τα μαντεία.

Ο Διοκλητιανός, για παράδειγμα, ήταν εξαιρετικά διστακτικός να ξεκινήσει διωγμό κατά των χριστιανών τον 19^ο πια χρόνο της βασιλείας του. Έλαβε την απόφασή του μόνο όταν βεβαιώθηκε ότι αυτό ήταν το θέλημα του Απόλλωνα, όπως του διεμήνυσε το μαντείο του στα Δίδυμα. Και ο Μαξιμίνος παρακινήθηκε, με τη σειρά του, από το μαντείο του Φίλιου Δία στην Αντιόχεια. Στην περίπτωση αυτή μάλιστα είναι προφανές ότι το μαντείο αντιδρούσε στη συμπεριφορά των χριστιανών.⁸ Τις συστηματικές και έντονες προσπάθειες του αυτοκράτορα να επισκευάσει τους κατεστραμμένους παγανιστικούς ναούς και να βοηθήσει στην αναβίωση της παραδοσιακής λατρείας, οι χριστιανοί τις εξέλαβαν ως διωγμούς εναντίον τους.

Η ανεξάρτητη και αξιόπιστη μαρτυρία του Λουκιανού ενάμιση αιώνα νωρίτερα φωτίζει το ζήτημα καλύτερα. Γύρω στο 160, ο προφήτης Αλέξανδρος είχε εγκαταστήσει ένα νέο μαντείο στην άσημη πόλη του Πόντου που λεγόταν Αβώνου Τείχος. Η μεγάλη και απρόσμενη επιτυχία του προκαλούσε τέτοιες αντιδράσεις, ώστε οι τελετές του άρχιζαν με επικλήσεις για

⁶ Πβ. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 6.41.1.

⁷ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.10.

⁸ Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 11. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.2-3.

την απομάκρυνση όσων τις εχθρεύονταν. «Αν κάποιος άθεος ή χριστιανός ή επικούρειος έχει έλθει εδώ για να κατασκοπεύσει τις τελετουργίες», έλεγε ο Αλέξανδρος, «να φύγει». «Έξω οι χριστιανοί», αναφωνούσε. «Έξω οι επικούρειοι», απαντούσε το πλήθος. Σύμφωνα με τις καταγγελίες του, ο Πόντος είχε γεμίσει χριστιανούς που ξεστόμιζαν τις πιο βαριές βλασφημίες σε βάρος του. Και αυτός απαντούσε με τη σειρά του ότι όποιος ήθελε να έχει την εύνοια του θεού έπρεπε να τους διώχνει με τις πέτρες.⁹ Στην περίπτωση αυτή και άλλες παρόμοιες δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η αντιπαράθεση με τους χριστιανούς γινόταν χωρίς υπόδειξη από τους πολιτικούς άρχοντες.

* * *

Η βεβήλωση τελετών που εκλαμβάνονταν ως ασεβείς ήταν συνήθης έκφραση θρησκευτικής αντιπαράθεσης. Η αποδοκιμασία δεν χρειαζόταν άλλωστε να προσλάβει έντονες και προκλητικές διαστάσεις για να δημιουργήσει πρόβλημα. Ο ίδιος ο Διοκλητιανός είχε μια δυσάρεστη εμπειρία στην Αντιόχεια, ένα χρόνο πριν αποφασίσει τον γενικό διωγμό. Καθώς οι οιωνοσκόποι του προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τα θεϊκά σημάδια, οι χριστιανοί αυλικοί του σταυροκοπιούνταν για να διώξουν τα πονηρά πνεύματα. Η ενέργειά τους αυτή θεωρήθηκε μέγιστη προσβολή και προκάλεσε την οργισμένη του αντίδραση. Όσοι υπηρετούσαν στο παλάτι του όφειλαν να προσφέρουν θυσίες (από τις οποίες έως τότε απαλλάσσονταν) ή να απομακρυνθούν.¹⁰

Το πρόβλημα δεν ήταν προσωπικό. Τόσο οι εθνικοί όσο και οι χριστιανοί της εποχής πίστευαν ακράδαντα ότι οι λανθασμένες θρησκευτικές ενέργειες προκαλούσαν τη θεϊκή οργή. Και αυτή, με τη σειρά της, γινόταν αιτία για κάθε είδους φυσική καταστροφή ή πολεμική

περιπέτεια. Έτσι, η κάθε πλευρά απέδιδε στις πράξεις ή παραλείψεις της άλλης τους σεισμούς, τους λοιμούς και τις βαρβαρικές επιδρομές. Ακόμα και η απλή παρουσία ενός αθέου ή δυσσεβούς μπορούσε να θεωρηθεί επικίνδυνη. Ο ίδιος ο Μαξιμίνος διακήρυσσε ότι η ολέθρια πλάνη της ανόητης ματαιοδοξίας των χριστιανών, που πλημμύριζε τις ψυχές τους και πίεζε όλα σχεδόν τα μέρη της οικουμένης με τις αισχύνες της, προκαλούσε προβλήματα στην καλλιέργεια της γης, πολέμους, τρικυμίες, καταιγίδες και σεισμούς. Αντιθέτως, ο θρησκευτικός του ζήλος και ο διωγμός των χριστιανών προεξοφλούσε ότι στην εποχή του δεν θα συνέβαιναν τίποτα από όλα αυτά.¹¹ Αλλά επειδή τελικώς όλα αυτά συνέβησαν, με τον χειρότερο μάλιστα τρόπο, οι χριστιανοί τα απέδωσαν, με τη σειρά τους, στη θρησκευτική του πολιτική, ως επίχειρα της μεγαλαυχίας του. Και ισχυρίζονταν ότι φανέρωναν την αγανάκτηση του Θεού εναντίον όλων των ανθρώπων για όσα ενεργούνταν σε βάρος των χριστιανών.¹² Η αντίληψη αυτή φαίνεται άλλωστε καθαρά και στις διατυπώσεις των πολιτών που υπέβαλλαν αιτήματα προς τον αυτοκράτορα. Εφόσον η παρουσία των χριστιανών μπορούσε να μιάνει τις πόλεις τους, η απομάκρυνσή τους γινόταν επιτακτική ανάγκη.

Εάν δεχτούμε τη λογική αυτή, όπως την παρουσιάζουν χωρίς περιστροφές τα διαθέσιμα τεκμήρια, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η εξορία για λόγους θρησκευτικούς δεν ήταν τόσο πολύ μια ποινή, όσο μια μέθοδος πρόληψης και προστασίας. Ο στόχος της δεν ήταν πρωτίστως η τιμωρία ή η ταπείνωση των χριστιανών, αλλά η ευδαιμονία των εθνικών. Εξηγείται έτσι και μια λεπτομέρεια που δεν επισημαίνεται συχνά: Το αίτημα για εξορία των χριστιανών δεν προσδιόριζε τον τόπο στον οποίο όφειλαν να εγκατασταθούν.

⁹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος ή ψευδομάντις* 25· 38.

¹⁰ Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 10.

¹¹ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.7.3-14.

¹² Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.8.1-15.

* * *

Από το 311 που άρχισε να τίθεται μαζικώς το αίτημα για την απομάκρυνση των χριστιανών από διάφορες πόλεις, οι διωγμοί είχαν γενικώς τερματιστεί με πρωτοβουλία του Γαλερίου. Οι χριστιανοί της Μικράς Ασίας, που βρισκόταν στην ευθύνη του Μαξιμίνου, θα μπορούσαν έτσι να καταφύγουν στα Βαλκάνια ή άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, χωρίς κανείς να τους εμποδίσει. Αλλά αυτό, προφανώς, δεν ήταν εύκολο – και πάντως δεν αποτελούσε λύση για τις μεγάλες μάζες των απλών χριστιανών. Εάν εξορίζονταν από τις πόλεις τους, η απλούστερη διέξοδος θα ήταν να καταφύγουν σε γειτονικές πόλεις, λιγότερο εχθρικές, ή τα χωριά. Ασφαλέστερος τόπος καταφυγής ήταν πάντως οι ακατοίκητες περιοχές – παρά τις προφανείς δυσκολίες που караδοκούσαν: πείνα, δίψα, κρύο, αρρώστιες, ληστές, θηρία.¹³ Ο Ευσέβιος κατονομάζει συγκεκριμένα τους αγρούς, τις ερημίες, τα δάση και τα όρη.¹⁴

Ο όρος που χρησιμοποιεί ο Ευσέβιος για να δηλώσει την εξορία είναι *φυγή*¹⁵ – μια τιμωρία που επέβαλλαν συχνά οι αυτοκράτορες, κυρίως σε επιφανείς πολίτες.¹⁶ Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον διότι με τον ίδιο όρο δηλωνόταν επίσης η εκούσια αναχώρηση, η άτακτη υποχώρηση στον πόλεμο και η καταφυγή, η αναζήτηση ασφαλούς τόπου διαμονής. Έως την εποχή του Μαξιμίνου μάλιστα, όταν οι χριστιανοί έκαναν λόγο για *φυγή* εννοούσαν πάντα την εκούσια διαφυγή τους από τόπους που εγκυμονούσαν κινδύνους.

Η πρακτική αυτή ήταν βεβαίως γνωστή από παλιά. Αρκεί να θυμηθούμε τη φυγή της αγίας οικογένειας στην Αίγυπτο ή την προτροπή του Ιησού *όταν διώκωσιν υμάς εν τη πόλει ταύτη,*

*φεύγετε εις την ετέραν.*¹⁷ Στην περιοχή του Πόντου, για παράδειγμα, ο μεγάλος επίσκοπος Γρηγόριος ο Θαυματουργός διέσωσε το εκκλησίασμά του σε εποχή διωγμού υποδεικνύοντας *υποχώρησιν και φυγήν*, και δίνοντας ο ίδιος το παράδειγμα με την *αναχώρησίν του*.¹⁸ Η *φυγή* μπορούσε επίσης να αξιοποιηθεί ως άμυνα των χριστιανών από τη συναναστροφή με ανθρώπους που θεωρούσαν μισητούς. Πολύ γνωστό ήταν το ανέκδοτο με τον απόστολο Ιωάννη που βρέθηκε κάποτε για να λουστεί στον ίδιο τόπο με τον αιρετικό Κήρινθο και αναφώνησε *φύγωμεν, μη και το βαλανείον συμπέση*.¹⁹

Υπήρχαν πιστοί που νόμιζαν ότι μόνο στην έρημο μπορούσαν να προαπαντήσουν τον ερχόμενο Χριστό. Στο τέλος του δεύτερου αιώνα, ένας προεστός της Συρίας έπεισε πολλούς να πλανηθούν στα όρη με τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Εκτέθηκαν έτσι σε έναν κίνδυνο τον οποίο θα έπρεπε ίσως να έχουν προβλέψει. Τους συνέλαβε ο διοικητής θεωρώντας τους ληστές και λίγο έλειψε να τους εκτελέσει. Αλλά τους έσωσε η σύζυγός του που ήταν χριστιανή.²⁰

Στα χρόνια του Μαξιμίνου, οι εθνικοί που αισθάνονταν ότι απειλούνταν από την παρουσία και τη συμπεριφορά των χριστιανών ζητούσαν λοιπόν από τον αυτοκράτορα να τους υποχρεώσει να απομακρυνθούν, όπως συνήθιζαν έτσι κι αλλιώς να κάνουν ορισμένοι από μόνοι τους, όταν επιθυμούσαν να παραμείνουν αγνοί, πιέζονταν να θυσιάσουν ή κινδύνευαν να μολυνθούν με άλλους τρόπους.

* * *

Με τις διευκρινίσεις αυτές μπορούμε να επιστρέψουμε στα μαζικά αιτήματα για εξορία

¹³ Πβ. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 6.42.2.

¹⁴ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 10.8.18.

¹⁵ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.6.1· 10.8.18.

¹⁶ Πβ. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 3.17.1.

¹⁷ Ματ. 10:23.

¹⁸ Γρηγόριος Νύσσης, *Εις τον βίον του αγίου Γρηγορίου του Θαυματουργού*.

¹⁹ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 3.28.6· 4.14.6.

²⁰ Ιππόλυτος, *Εις Δανιήλ* 4.18.

των χριστιανών και να φανταστούμε την κατάσταση που επικρατούσε. Για σαράντα χρόνια, οι χριστιανοί είχαν ζήσει με ασφάλεια και ειρήνη. Αυξάνονταν ραγδαία, προσηλύτιζαν μέλη των ανώτερων τάξεων και της διοίκησης, και έκτιζαν λαμπρούς ναούς σε κάθε πόλη, όπου τελούσαν τις τελετές τους ανεμπόδιστα. Ξαφνικά, το 303 υπέστησαν, χωρίς να το περιμένουν, ανηλεή διωγμό από τον Διοκλητιανό, με φυλακίσεις, βασανιστήρια και θανατώσεις.²¹ Το ίδιο αναπάντεχα, ο διωγμός τερματίστηκε το 311 από τον επιφανέστερο διώκτη τους, τον Γαλέριο.²²

Με τη γνωστοποίηση του διατάγματος περί ανεξιθρησκείας, πολυάνθρωπα στίφη χριστιανών, όπως τα αποκαλεί ο Ευσέβιος, άρχισαν να πορεύονται στο μέσον των λεωφόρων και των αγορών, ανυμνώντας τον Θεό με ωδές και ψαλμούς.²³ Στην επικράτεια του Μαξιμίνου, και μάλιστα τη Νικομήδεια, την Αντιόχεια και την Τύρο, οι χριστιανοί ήταν πλέον τόσο πολλοί που διεκδικούσαν θρησκευτικά τον δημόσιο χώρο. Οι εθνικοί έμειναν κατάπληκτοι και απορούσαν.²⁴ Εφόσον ο Μαξιμίνος διακήρυσσε ανοικτά την προσήλωσή του στις παραδοσιακές λατρείες, ανοικοδομώντας παλαιούς ναούς και αναδεικνύοντας εντεταλμένο ιερατείο για να τους υπηρετήσει, όσοι αισθάνονταν ότι απειλούνταν από τη δυναμική παρουσία των χριστιανών ζητούσαν την παρεμπόδιση της δημόσιας λατρευτικής τους ενεργοποίησης, μάλιστα γύρω από νεόδμητες εκκλησίες. Η προσπάθεια φυσικής τους εξόντωσης είχε ολοφάνερα αποτύχει, υπήρχε ωστόσο η ελπίδα να παραμείνει αμόλυντος ο δημόσιος χώρος. Η εξορία των χριστιανών έδειχνε να είναι ο ασφαλέστερος τρόπος για να επιτύχουν τον στόχο τους.

Λογάριαζαν ωστόσο χωρίς να γνωρίζουν ότι, δύο χρόνια αργότερα, ο Λικίνιος θα κατατρόπωνε τον Μαξιμίνου και θα άνοιγε τον δρόμο για την επικράτηση του χριστιανισμού στην περιοχή. Ούτε βεβαίως ότι, 11 χρόνια αργότερα, ο Κωνσταντίνος θα κατατρόπωνε τον Λικίνιο και θα απαγόρευε σε ολόκληρη την αυτοκρατορία τις αιματηρές θυσίες, κεντρικό πυρήνα της παραδοσιακής λατρείας. Ο δημόσιος χώρος όφειλε να διαφυλαχτεί αμόλυντος.

²¹ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 8.13.10.

²² Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 8.17. Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum* 34.

²³ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.1.

²⁴ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική ιστορία* 9.1.8.